

*З.В. Огороднійчук,
kaf_spm@mail.ru
О.М. Дубовик
dubovik09@mail.ru*

Вивчення професійно-особистісних якостей майбутніх спеціальних психологів

Ohorodniychuk Z.V. Study on professional and personal qualities of future special psychologists / Z.V. Ohorodniychuk, O.M. Dubovyk // Problems of Modern Psychology : Collection of research papers of Kamianets-Podilskyi Ivan Ohienko National University, G.S. Kostyuk Institute of Psychology at the National Academy of Pedagogical Science of Ukraine / scientific editing by S.D. Maksymenko, L.A. Onufrieva. – Issue 30. – Kamianets-Podilskyi : Aksioma, 2015. – P. 437–447.

З.В. Огороднійчук, О.М. Дубовик. Вивчення професійно-особистісних якостей майбутніх спеціальних психологів. У статті висвітлюються наукові підходи до вивчення індивідуально-особистісних якостей майбутніх спеціальних психологів.

Автори аналізують роботи відомих учених про професійно-особистісні якості спеціаліста, які є одним із важливих факторів професійної придатності. Представлено структурні компоненти професійної діяльності майбутнього психолога, такі як: гностичний компонент, пов'язаний із постійним узагальненням і систематизацією наукових знань, їх розширенням, перетворенням у професійні; проєктивний компонент передбачає розвиток системи професійної діяльності з урахуванням потреб усебічного й індивідуального підходу до клієнта; конструктивний, пов'язаний з інформаційним забезпеченням процесу професійної діяльності; комунікативний регламентує і регулює стосунки психолога-практика та клієнта; організаційний, пов'язаний зі створенням загального ритму та режиму професійної діяльності; рефлексивний, завданням якого є взаємодія з клієнтом, вміння виділяти ключову проблему та визначати оптимальну стратегію психологічного аналізу внутрішньої картини проблеми клієнта і соціально-перцептивний, який включає відповідну рольову позицію та співпрацю з клієнтом.

Представлено змістовний перелік професійно важливих якостей особистості спеціального психолога, на вивчення яких буде спрямоване наше подальше дослідження. Це, в свою чергу, пояснюється необхідністю вдосконалення системи підготовки фахівців у галузі спеціальної психології з метою зміни рівня їх професійної спрямованості.

Ключові слова: професійні якості, спеціальний психолог, компоненти: гностичний, проєктивний, конструктивний, комунікативний, організаторський, рефлексивний і соціально-перцептивний.

Z.V. Ohorodniychuk – the scientific contribution of the co-author is 50%,

O.M. Dubovyk – the scientific contribution of the co-author is 50%.

З.В. Огороднийчук, Е.М. Дубовик. Изучение профессионально-личностных качеств будущих специальных психологов. В статье освещаются научные подходы к изучению индивидуально-личностных качеств будущих специальных психологов.

Авторы анализируют работы известных ученых о профессионально-личностных качествах специалиста, которые являются одним из важнейших факторов профессиональной пригодности. Представлено структурные компоненты профессиональной деятельности будущего психолога: гностический компонент, который связан с постоянным обобщением и систематизацией научных знаний, их расширением, превращением в профессиональные; проективный компонент предусматривает развитие системы профессиональной деятельности с учётом потребностей всестороннего и индивидуального подхода к клиенту; конструктивный компонент связан с информационным обеспечением процесса профессиональной деятельности; коммуникативный регламентирует и регулирует отношения психолога-практика и клиента; организационный связан с созданием общего ритма и режима профессиональной деятельности. Задачей рефлексивного компонента является взаимодействие с клиентом, умение выделять ключевую проблему и определять оптимальную стратегию психологического анализа внутренней картины проблемы клиента. Социально-перцептивный включает соответствующую ролевую позицию и сотрудничество с клиентом.

Представлено содержательный перечень профессионально важных качеств личности специального психолога, на изучение которых будет направлено наше дальнейшее исследование. Это, в свою очередь, объясняется необходимостью усовершенствования системы подготовки специалистов в сфере специальной психологии с целью изменения уровня их профессиональной направленности.

Ключевые слова: профессиональные качества, специальный психолог, компоненты: гностический, проективный, конструктивный, коммуникативный, организаторский, рефлексивный и социально-перцептивный.

Постановка проблеми. Наша стаття є першим кроком у вивченні проблеми професійного становлення майбутнього спеціального психолога. Спеціальний психолог повинен бути всебічно підготовленим до вирішення завдань психодіагностики та психокорекції з надання допомоги дітям та дорослим з порушенням психофізичного розвитку. Особливо це важливо для майбутнього психолога, який буде працювати в спеціальних закладах освіти.

Мета статті – дослідження особливостей професійно орієнтованих особистісних якостей майбутнього психолога спеціальних закладів освіти. Одним із завдань дослідження є аналіз останніх досягнень науковців із проблеми підготовки професійних якостей спеціаліста-психолога та спеціального психолога, який по-

винен володіти особистісними та професійними якостями для роботи в спеціальних закладах освіти.

Виклад основного матеріалу. Проблема підготовки кваліфікованого психолога є надзвичайно актуальною, особливо коли мова йде про психолога, який буде працювати в спеціальних закладах освіти. Такий психолог повинен володіти цілим комплексом професійно-особистісних якостей, завдяки яким він зможе вирішувати завдання психодіагностики та психокорекції з надання безпосередньої допомоги людям з психофізичними порушеннями.

Аналізуючи основні підходи вчених у вивченні професійно-особистісних якостей спеціаліста, зупинимося на деяких з них.

На думку Є.П. Ільїна, професійні якості – це такі функціональні якості й особистісні особливості людини, які сприяють успішному виконанню даної професійної діяльності [4].

О.О. Силкін називає професійні якості сукупністю соціально і біологічно обумовлених компонентів особистості, які дозволяють успішно виконувати певний вид трудової діяльності [7].

В.М. Компанієць вказує, що професійні якості – це індивідуальні ознаки особистості, які виступають факторами формування певної професійної компетенції. Вони належать до психологічної структури особистості, наряду зі спрямованістю (потреби, мотиви, інтереси, нахили, переконання, тощо), можливостями і здібностями та характером. До особистісних якостей дослідник відносить емоційну стійкість, організованість, наполегливість, рішучість, витривалість, цілеспрямованість, самоконтроль, дисциплінованість, моральність [5].

Враховуючи підходи багатьох учених, ми розуміємо під професійними якостями набір якостей особистості, які дозволяють їй успішно виконувати певний вид діяльності, і дозволяють стати конкурентоспроможним фахівцем обраної спеціальності. Професійні якості особистості є одним із важливих факторів професійної придатності. Вони не лише характеризують певні здібності, але й органічно входять у їх структуру, розвиваючись в процесі навчання і професійної діяльності.

Аналізуючи роботи відомих вчених, ми зробили висновок, що більшість дослідників мають єдину думку щодо якостей, які повинен мати психолог і спеціальний психолог, зокрема.

А.А. Фурман вважає, що образ майбутнього психолога охоплює особистісні характеристики й професійні риси спеціаліста, які зумовлені змістом і специфікою психологічної практики як особливого виду професійної діяльності.

Автор виділив психологічні та професійно-моральні якості, що становлять зміст двох основних компонентів психологічної готовності до професійної діяльності майбутнього психолога.

Операційний компонент включає:

- гуманістичний підхід в діяльності психолога;
- активну позицію в навчанні й прагнення досягти найвищого рівня професіоналізму;
- набір таких особистісних рис як незалежність, відповідальність, спостережливість, комунікабельність, воля, гнучкість поведінки, товариськість, чуйність, доброзичливість, щирість, ентузіазм, самостійність, урівноваженість, толерантність, емпатійність, рефлексивність, креативність.

Операційний компонент психологічної готовності до професійної діяльності майбутнього психолога характеризується ступенем володіння психологічними знаннями й прийомами, необхідними для подальшої професійної діяльності. Компонент реалізується шляхом вивчення сучасних психологічних теорій і методів, виробленням умінь і навичок, виділенням психологічних складових різних соціальних явищ, оволодінням психологічним інструментарієм взаємодії з соціальним довкіллям.

А.А. Фурман стверджує, що особистісне й професійне самовизначення постають у неподільній єдності. Кваліфікований фахівець – це не тільки грамотний працівник, а й гармонійно розвинена особистість із широким спектром морально-етичних, суспільно значущих ціннісних пріоритетів [10].

Р. Кочюнас, описуючи модель особистості консультанта-психолога, виділяє наступні особистісні якості:

- автентичність (як основну якість і найважливішу екзистенційну цінність консультанта-психолога);
- відкритість, щирість у сприйнятті власних почуттів;
- розвинене самопізнання, яке дозволяє більш реалістично відноситися до себе;
- інтуїція, яка дає можливість діяти, керуючись власною внутрішньою позицією;
- толерантність, витримка при частій взаємодії з клієнтами;
- особиста відповідальність за дії при консультуванні [8].

Л.В. Темнова виділяє такі особистісні якості, які повинен мати психолог-консультант:

- інтелектуальні здібності (спостережливість, відбір і оцінювання фактів, узагальнення матеріалу і т.п.);
- уміння розуміти людей (толерантність, ввічливість, об'єктивність, чесність, зрілість і відчуття реальності);

- емоційна зрілість (самоконтроль і стабільність, гнучкість і адаптованість до умов, що змінюються);
- особиста наполегливість і ініціатива;
- етика і чесність;
- фізичне і розумове здоров'я [9].

Р.В. Овчарова виділяє два типи психологів: інтелектуальний («психолог-теоретик») і соціабельний («психолог-практик»). До першого типу вона відносить людей, які мають такі особистісні якості, як поміркованість, аналітичний склад розуму, оригінальність, незалежність. Другий тип характеризується наявністю вербальних здібностей, бажанням контакту з людьми. Автор визначає наступні особистісні характеристики «ідеального» психолога-практика:

1) психолог повинен мати високі розумові здібності, бути проникливим, поміркованим, здатним аналітично мислити;

2) психолог соціабельний, надає перевагу роботі з людьми. Це товариська людина, вона великодушна до людей, добре запам'ятовує імена людей, люб'язна, тактовна, дипломатична в спілкуванні;

3) психолог любить спільну діяльність, підпорядковує особистісні інтереси груповим, добросовісний, має почуття обов'язку і відповідальності, сильний, енергійний, сміливий і швидко вирішує практичні завдання;

4) психолог емоційно стійкий, стриманий, спокійний, реально оцінює ситуацію, стійкий до стресу.

Крім того, Р.В. Овчарова наголошує на проявах, несумісних з роботою психолога: незрілість особистості, низька сила «єго», низький рівень інтелекту, відсутність емпатії, недостатня незалежність думки, неможливість вирішувати власні проблеми, надмірна загальмованість, низька організованість, недостатня стійкість до стресу, потреба в гіперопіці, низька самооцінка, висока тривожність і відчуття провини [6].

Професійні якості майбутнього спеціального психолога повинні відповідати вимогам, які визначають завдання професіонала-психолога.

На нашу думку, найбільш прийнятним для підготовки спеціального психолога можна вважати науковий підхід А.О. Деркач і Н.В. Кузьміної, які виділяють наступні компоненти структури професійної діяльності психолога: гностичний, проєктивний, конструктивний, комунікативний, організаторський, рефлексивний і соціально-перцептивний.

Гностичний компонент професійної діяльності пов'язаний із постійним узагальненням і систематизацією наукових знань, їх розширенням, перетворенням наукових знань в професійні, ви-

вченням загальних закономірностей функціонування професійної діяльності.

До гностичних умінь, які проявляються в професійній діяльності практичного психолога, відносять:

- уміння аналізувати процес діяльності, враховуючи її ефективність та відповідність запланованому результату;
- уміння формулювати поточні та кінцеві цілі й завдання, знаходити способи і форми їх досягнення;
- уміння оперативно реагувати і приймати правильні рішення в нестандартних ситуаціях;
- уміння ставити та досягати цілі, пов'язані з безперервним саморозвитком, самовдосконаленням, як у професійному, так і в особистісному плані;
- уміння визначати і враховувати у своїй діяльності індивідуально-психологічні особливості клієнта;
- вміння впроваджувати інновації в психологічну практику.

Проективний компонент передбачає розвиток системи професійної діяльності з урахуванням потреб усебічного й індивідуального підходу до клієнта. До цього компонента відносять:

- розуміння взаємозв'язку структурно-функціональних компонентів професійної діяльності;
- розподіл своїх можливостей у ході вирішення професійних завдань;
- формування різних позитивних якостей у клієнтів, орієнтування на істинні мотиви їх поведінки;
- передбачення можливих результатів вирішення професійних завдань;
- планування своєї професійної кар'єри.

До конструктивного компонента відносять характерні дії, які пов'язані з інформаційним забезпеченням процесу професійної діяльності. При цьому необхідні такі вміння:

- користуватися різними методами професійної діяльності;
- відбирати й оптимально використовувати інформацію, яка впливає на професійну діяльність;
- знаходити необхідний спосіб взаємодії;
- прийняти і зрозуміти точку зору іншого;
- активізувати творчий потенціал.

Комунікативний компонент професійної діяльності регламентує і регулює стосунки психолога-практика та клієнта. До цього компонента відносяться вміння:

- встановлювати емоційно-позитивний контакт;

- володіти вербальними і невербальними засобами спілкування;
- проявляти такт і повагу до клієнта;
- передбачати і правильно визначати настрій клієнта;
- позитивно переконувати оточуючих;
- регулювати стосунки всередині терапевтичної групи.

Організаційний компонент пов'язаний зі створенням загального ритму та режиму професійної діяльності. Цей компонент включає вміння:

- структурувати в часі види професійної діяльності;
- створювати умови для вирішення професійних завдань;
- організовувати групову та індивідуальну роботу з клієнтом.

Рефлексивний компонент включає наступні вміння:

- ставити завдання взаємодії з клієнтом і вміти виділяти ключову проблему;
- адекватно ключовій проблемі аналізувати взаємодію з клієнтом;
- визначати оптимальну стратегію психологічного аналізу внутрішньої картини проблем клієнта і його системи стосунків.

Соціально-перцептивний компонент професійної діяльності включає вміння:

- вибирати відповідну рольову позицію;
- співпрацювати.

Усі компоненти професійної діяльності практичного психолога взаємозв'язані і взаємообумовлені.

В.М. Дружинін серед значущих особистісних якостей психолога виділяв «талант спілкування», який включає п'ять блоків:

I блок – здатність до повного і правильного розуміння клієнта, спостережливість, швидка орієнтація в ситуації.

II блок – здатність до розуміння внутрішнього стану і якостей людини, повне розуміння її духовного світу, психологічна інтуїція, яка ґрунтується на високій ерудиції і гуманізмі.

III блок – здатність до емпатії (співчуття, співпереживання людині в її ситуації), доброта, повага, готовність прийти на допомогу.

IV блок – здатність до самоаналізу, інтерес до інших і до себе.

V блок – здатність і вміння керувати процесом спілкування, бути уважним, вміти слухати, бути тактовним, вміти встановлювати контакт і викликати довіру, мати почуття гумору, володіти собою.

На думку В.М. Дружиніна, психолог повинен володіти такими особистісними якостями як відкритість, чесність, упевненість в собі, адекватна самооцінка та допитливість.

Вивчення проблеми професійної діяльності психолога тісно пов'язане з психологією особистості і розглядається у рамках особистісно-діяльнісного та професійно-орієнтованого підходів.

У вітчизняній психології як професійні, так і особистісні якості психолога-практика розглядаються у рамках особистісного підходу. До того ж, у більшості досліджень розглядаються професійні й особистісні якості в сукупності і через призму окремих напрямів діяльності практичного психолога. Узагальнених моделей особистості практичного психолога сьогодні існує дуже мало. Найчастіше моделі розроблені для психолога-практика та психолога-дослідника, але немає жодної, яка б враховувала роботу спеціального психолога в спеціальних закладах освіти.

Г.В. Афузова та З.В. Огороднійчук акцентують увагу на наявність і рівень сформованості професійно важливих складових особистості спеціального психолога:

- професійно-особистісні якості, такі як: рефлексивність, емпатійність, адекватність і сталість самооцінки, сензитивність, афіліативність, альтруїзм, толерантність, відсутність хронічних внутріособистісних конфліктів;
- цілісність «Я-концепції» фахівця, що впливає на зміст і контекст корекційного впливу;
- професійноважливі якості і властивості уваги, сприймання, уяви, мислення (уважність, спостережливність, вміння підмічати деталі у вербальній і невербальній поведінці; гнучкість, пластичність та динамічність мислення, здатність прогнозувати реакції та дії дитини; рефлексувати на себе і на іншого, моделювати наслідки роботи);
- психофізичні властивості і психічні якості, які дозволяють визначати нервову систему психолога як досить сталу, міцну, стресостійку і, водночас, досить гнучку і пластичну, що обумовлює високу працездатність і саморегуляцію особистості, відсутність схильності до психічного збудження та швидкого виснаження;
- проєктивні, акторські, навіть режисерські (наприклад, у тренінгах або у груповій психокорекції) та організаторські здібності, що дозволяють ефективно впроваджувати ігрові засоби і психотехніки, групові засоби психокорекційної, розвиваючої та психотерапевтичної роботи [1].

Вивчаючи професійні якості медичних психологів, А.С. Борисюк у своїй дисертаційній роботі зазначила, що однією із важливих якостей особистості психолога є професійна готовність до ризику, яка виявляється в екстремальних ситуаціях. Медичний

психолог повинен ризикувати для виправлення допущених з об'єктивних чи суб'єктивних причин помилок і тоді, коли йдеться про найвищі цінності – здоров'я і життя людини. На ризик потрібно йти, коли він обґрунтований науковими підходами та психологічною практикою, коли позитивної мети не можна досягти іншим шляхом, але в таких випадках обов'язково необхідна згода клієнта. Щоб ризик був корисним і виправданим у процесі психотерапії, медичний психолог повинен ставитися до ризику сміливо й водночас обережно. Відмова від професійного ризику через некомпетентність, страх перед відповідальністю чи через надмірну обережність призводить до зростання кількості помилок. Рівень професійного ризику значною мірою залежить від особистісних якостей [2].

Висновки. Взявши за теоретичну основу проаналізований нами матеріал, ми виділили блоки та їх компоненти професійно орієнтованих якостей майбутнього психолога спеціальних закладів освіти: когнітивно-мислинневий блок включає високий рівень інтелекту, індивідуальний стиль мислення, рефлексію, інтуїцію; морально-етичний блок включає емпатійність, стійкість до стресових ситуацій, відповідальність, ввічливість, тактовність, альтруїзм, доброзичливість, конгруетність, гуманність, толерантність, почуття обов'язку; комунікативно-афіліативний блок включає вміння налагодити контакт і взаємодіяти з клієнтом на вербальному рівні, компетентність, афіліативність, потребу в саморозвитку та самореалізації, високий рівень мотиваційних досягнень.

Список використаних джерел

1. Афузова Г. В. Професійна спрямованість психолога на корекційну підтримку дітей з психофізичними порушеннями: [навч. посібник] / Г.В. Афузова, З.В. Огороднійчук. – К. : НПУ імені М.П. Драгоманова, 2013. – 152 с.
2. Борисюк А. С. Психологічні особливості формування професійних якостей майбутнього медичного психолога : дис. ... канд. психол. наук : 19.00.07 / А. С. Борисюк; Прикарпатський ун-т ім. В.Стефаника. – Івано-Франківськ, 2004. – 204 с.
3. Дружинин В. Н. Психология общих способностей / В. Н. Дружинин. – М., 1995. – 156 с.
4. Ильин Е. П. Мотивация и мотивы / Е. П. Ильин. – СПб. : Питер, 2000. – 512 с.
5. Компанієць В. М. Сутність і особливості сучасного полікультурного виховання / В.М. Компанієць // Теоретико-методич-

- ні проблеми виховання дітей та учнівської молоді : зб. наук. праць. – Вип. 6. – К. : Вид-во ЖДУ, 2004. – Кн. 1. – С. 62 – 67.
6. Овчарова Р. В. Справочная книга школьного психолога / Р. В. Овчарова. – М. : Просвещение, 1996. – 352 с.
 7. Силкін О. О. Зміст терміну «професійно значущі якості особистості» і технологія визначення цих якостей для окремого фахівця / О. О. Силкін // Педагогіка, психологія і соціологія. – Д. : ДВНЗ «ДонНТУ», 2011. – № 9 (19). – С. 46 – 49.
 8. Кочюнас Р. Основы психологического консультирования / Римас Кочюнас – М. : Академический проект, 1999. – 240 с.
 9. Темнова Л. В. Личностно-профессиональное развитие психолога в системе высшего образования / Л. В. Темнова. – М. : МПГУ, 2000. – 342 с.
 10. Фурман А. А. Ціннісно-орієнтаційні чинники особистісного розвитку майбутніх психологів : автореф. ... канд. психол. наук : 19.00.07 / А.А. Фурман. – Одеса, 2009. – 20 с.

Spysok vykorystanyh dzherel

1. Afuzova G. V. Profesijna sprjamovanist' psihologa na korekciynu pidtrymku ditej z psihofizychnymu porushennjamy: [navch. posibnyk] / G.V. Afuzova, Z.V. Ogorodnijchuk. – К. : NPU imeni M.P. Dragomanova, 2013. – 152 s.
2. Borysjuk A. S. Psychologichni osoblyvosti formuvannja profesijnyh jakostej majbutn'ogo medychnogo psihologa : dys. ... kand. psyhol. nauk : 19.00.07 / A. S. Borysjuk; Prykarpats'kyj un-t im. V.Stefanyka. – Ivano-Frankivs'k, 2004. – 204 s.
3. Druzhynyn V. N. Psychologyja obshhyh sposobnostej / V. N. Druzhynyn. – М., 1995. – 156 s.
4. Il'in E. P. Motivacija i motivy / E. P. Il'in. – SPb. : Piter, 2000. – 512 s.
5. Kompanijec' V. M. Sutnist' i osoblyvosti suchasnogo polikul'turnogo vyhovannja / V.M. Kompanijec' // Teoretyko-metodychni problemy vyhovannja ditej ta uchnivs'koi' molodi : zb. nauk. prac'. – Vyp. 6. – К. : Vyd-vo ZhDU, 2004. – Кн. 1. – S. 62 – 67.
6. Ovcharova R. V. Spravochnaja kniga shkol'nogo psihologa / R. V. Ovcharova. – М. : Prosveshhenie, 1996. – 352 s.
7. Sylkin O. O. Zmist terminu «profesijno znachushhi jakosti osobystosti» i tehnologija vyznachennja cyh jakostej dlja okremogo fahivcja / O. O. Sylkin // Pedagogika, psihologija i sociologija. – D. : DVNZ «DonNTU», 2011. – № 9 (19). – S. 46– 49.

8. Kochjunas R. Osnovy psihologicheskogo konsul'tirovanija / Rimas Kochjunas – M. : Akademicheskij proekt, 1999. – 240 s.
9. Temnova L. V. Lichnostno-professional'noe razvitie psihologa v sisteme vysshego obrazovanija / L. V. Temnova. – M. : MPGU, 2000. – 342 s.
10. Furman A. A. Cinnisno-orijentacijni chynnyky osobystisnogo rozvytku majbutnih psihologiv : avtoref. ... kand. psychol. nauk : 19.00.07 / A.A. Furman. – Odesa, 2009. – 20 s.

Z.V. Ohorodnychuk, O.M. Dubovyk. Study on professional and personal qualities of future special psychologists. The article highlights the scientific approaches to the study of individual and personal qualities of future special psychologists.

The authors analyze the works of famous scientists about professional and personal qualities of the expert, which are an important factor in professional life. Most researchers have the only consensus about the qualities that should have special psychologists. There are such components of structural professional activity of future psychologist such as gnostic, constructive, communicative, organizational, reflexive, and socially perceptive. Gnostic component is connected with a permanent generalization and systematization of scientific knowledge, the knowledge's expansion in professional conversion. Projective component involves development of professional activities area to meet the needs of a comprehensive and individual approach to the client. Constructive component is associated with information support of professional activity. Communicative component regulates relations between practice psychologist and client. Organizing component is associated with the creation of common rhythm and mode of professional activity. Tasks of the reflexive component are the relationship with the customer, the ability to highlight key issue and determine the optimal strategy of psychological analysis of inner world of the client's problems and social-perceptive role that includes the appropriate position and cooperation with the client.

We will focus our future work on the study of professionally important personal characteristics of the future psychologist. As a result, it is necessary to improve training system for special psychologists to change the level of their professional orientation.

Key words: professional quality, special psychologist, components: gnostic, constructive, communicative, organizing, reflexive, and socially perceptive.

Received July 14, 2015

Revised August 28, 2015

Accepted September 22, 2015